

- I RIGTIG GOD GÆNGE -

Et tabt brev fra Frode Jakobsen til Christmas Møller fra august 1943

Af Hans Kirchhoff

Artiklen aftrykker et hidtil ukendt brev fra Frode Jakobsen til Christmas Møller under besættelsen. Som baggrund tegner den et rids af modstandsorganisationen "Ringens" politiske udvikling og dens særlige forhold til Socialdemokratiet.

Modstandsorganisationen "Ringens" udgør et vigtigt kapitel i arbejderbevægelsens og Socialdemokratiets historie under besættelsen. Via sin førstekraft Frode Jakobsen havde "Ringens" fra starten en hældning imod Socialdemokratiet. Kærnen i Hovedledelsen bestod af socialdemokrater eller sympatisører, der ved befrielsesvalget i 1945 sprang ud som socialdemokratiske foketingskandidater. "Ringens" var en sen starter, men voksede sig stor og magtfuld i krigens sidste år. Den blev en af de fire søjler i Frihedsraadet, hvor Frode Jakobsens ildhu og energi skabte den en stærk position. Det var "Ringens", officererne – og siden den store københavnske sabotageorganisation "Holger Danske" – sluttede sig til. Og det var "Ringens", der igennem 1944/45 blev den måske vigtigste indslusning til militærgrupperne, altså til undergrundshæren. "Ringens" gennemgik her en eksplosiv vækst, der slog igennem på hele modstandsbevægelsen og fik afgørende betydning for dennes politiske struktur. For de mange nye folk var først og sidst patrioter – uden pionergenerationens høje ideologiske profil.

"Ringens" og Socialdemokratiet

"Ringens" rummede aldrig de "systemfjendtlige" træk vi finder ved de andre store modstandsorganisationer, kommunisterne, Dansk Samling og "Frit Danmark". Den rekrutterede i hvert fald i de første år sine medlemmer fra skolefolk, højere funktionærer, akademikere og fra de liberale erhverv, gode og solide samfundstøtter, hvis primære mål bestod i at få smidt tyskerne ud og slutte den parantes om det offentlige liv, som besættelsen var. Som hovedparten af befolkningen havde de nok forventninger om et bedre Danmark efter krigen, men de satte ikke minus ved det borgerlige demokrati, og de var indstillet på at takke af så snart freden var vundet. Man tør derfor tro at Frode Jakobsen havde fuld dækning, da han i april 1945 bremsede DKP's og Dansk Samlings sociale og økonomiske efterkrigs-

program med henvisning til at det gik ud over Frihedsrådets nationale mandat – en handling der senere blev stærkt overdramatiseret lyset af den kolde Krig.

Den socialdemokratiske partiledelse havde så sent som i efteråret 1942 taget afstand fra “Ringens” og forbudt sine medlemmer at træde ind. Men fra efteråret 1944 virkede man bl. a. gennem D.s.U. for at mobilisere socialdemokrater til undergrundshæren, som et alibi for kollaborationen med tyskerne – og som en kontravægt imod DKP. Mest spektakulær ses denne strategi realiseret i etableringen af de såkaldte “Arbejdergrupper”, fortrinsvis i København. “Ringens Arbejdergrupper”, der rekrutteredes fra partiet og fagbevægelsen med bevidst udelukkelse af kommunister, og med lukkede skodder til den øvrige organisation, var tænkt som en socialdemokratisk bastion i overgangen mellem krig og fred og – hvis det værste skulle ske – som en militær husmagt, der kunne imødegå et kommunistisk kup. Mange i “Arbejdergrupperne” var skarpe antikommunister – men også venstrefløjssocialdemokrater, der kritiserede partiets passive linje og ønskede kamp og fornyelse. “Vort parti kan ikke fortsat sidde med hænderne i skødet og lade andre kæmpe for land og folk”, som det lyder i et informationsmateriale fra april 1945. Arbejdergrupperne rummede et reformpotentiale og gik i sommeren 1945 ind for forhandlinger med kommunisterne om et enhedsparti – men på socialdemokratiske præmisser. Tilsvarende sluttede “Ringens” op om “Frihedsbevægelsens Samråd” som platform for modstandsbevægelsens interesser. “Ringens” og “Frit Danmark” havde rivaliseret især i den sidste del af krigen, bl.a. om magten over de såkaldt lokalkomiteer rundt omkring i landet, og samarbejdet i sommeren 1945 blev kun af kort varighed. Frode Jakobsen mistroede “Frit Danmark” som et skalleskjul for DKP og dets folkefrontsstrategi. Han trak “Ringens” ud af “Samrådet” og opløste organisationen i november 1945.

Historikerne

Hovedlinjerne i denne udvikling blev tegnet i 1984 af Steen M. Andersen i bogen, *Modstandsorganisationen Ringen 1941-1945*, der stadigvæk rummer de sidste ord i sagen. Undertitlen *Oplysning – kamp – politik* signalerer de bærende synspunkter, nemlig at “Studieringen” startede som en oplysningsorganisation, der via studiekredse ville præparere stemningen imod besættelsesmagten og samarbejdspolitikken, at “Ringens” først fra høsten 1943 udviklede sig til en egentlig illegal kamporganisation, og at i hvert fald ledelsen i slutfasen medtænkte en politisk, dvs. en socialdemokratisk dimension. Især når det gælder sidste punkt fremstår undersøgelsen stærkt revisionistisk i forhold til Frode Jakobsens og “Ringens” egen selvforståelse, der i samtiden – og i historieskrivningen derefter – har fremholdt “Ringens” som “upolitisk” i modsætning til de “politiske” modstandsorganisationer, “Frit Danmark”, Dansk Samling og DKP.

Steen Andersens undersøgelse bygger på et bredt kildegrundlag. Den har mange fortjenester og vil næppe kunne rokkes i det samlede portræt. Usikkerheden ligger, som altid når det gælder udforskningen af modstandens historie i pionerfasen, dvs. i perioden indtil den 29. august 1943, hvor de samtidige kilder er spinkle eller fraværende. Her er aktørberetninger og interviews uundværlige, som allerede Jørgen Hæstrup demonstrerede med disputatsen fra 1954.¹ Beretninger om “Ringens” har da også dækket huller og fyldt handlingslinjer ud. Men beretninger er, som vi ved, behæftet med fejl og mangler. Uden at rejse til fornyet debat om *oral history* og besættelsestiden, vil jeg især pege på to kildekritiske problemer, nemlig tendensen til at det højere aktivitetsniveau i krigens sidste år vil smitte af på de mere sparsomme erindringer om de første, og tilbøjeligheden hos mange til at fremdatere den illegale debut. Der må ligesom ikke være tvivl om at man fra starten var indstillet på den illegale kamp. Dette spiller også ind når vi skal behandle “Ringens” historie.

Frode Jacobsen sammen med frihedskæmpere efter befrielsen 1945.

Var "Ringene" illegale?

Når det gælder "Ringene"s genesis, altså dens skabelsesberetning, går diskussionen især på hvorvidt man overhovedet tør kalde organisationen for illegal førend efter august 1943. Frode Jacobsen har aldrig været i tvivl: "Ringene var fra første færd en helt igennem illegal organisation", som han fastslår i sine erindringer.² Men forskerne har taget forbehold når de kalder "Ringene" for *halv-illegal* eller sågar *halv-legal*. Diskussionen er ikke bare en strid om ord. Det drejer sig om den rette forståelse for hvorledes modstandstanken og modstanden voksede frem, hvilke forestillinger piono-

erne gjorde sig, hvilke kræfter de var oppe imod, og hvilke rammebetingelser kampen var underlagt. Vi taler altså om en central historisk problemstilling – men også om et spørgsmål, mange i dag opfatter som relativt ukompliceret. Det er i hvert fald mit indtryk fra mange møder under befrielsesjubilet i 1995. Også derfor er sagen vigtig!

Når historikerne har vægret sig ved at kalde "Ringene" for illegal før sommeren 1943 beror det på en række iagttagelser, som kort skal opsummeres: Hvis vi lader besættelsesmagten og det danske politi afgøre hvad der var illegalt og ulovligt, så må vi konstatere at ingen

før 29.8.43 blev anholdt eller dømt for aktiviteter i tilknytning til "Ringens". Ser vi på noget så håndfast som de meddelelser med titlen "Det politiske", som hovedledelsen udsendte til kredsene, skal vi skrive 1943 før indholdet fik en skarpere brod imod politikerne. Og opfordringer til modstand fremkom aldrig. Vi ved da også at både den britiske sabotageorganisation, SOE, i 1942, og illegale grupperinger som DKP og "Frit Danmark", så sent som i forsommeren 1943, skyede Frode Jakobsen og "Ringens", fordi man ikke var konspirativ nok. Min egen undersøgelse af augustbegivenhederne i 1943 har da heller ikke noget steds fundet synbare "Ringens"-aktiviteter under oprøret – hvilket naturligvis ikke udelukker at folk fra "Ringens" kan have aktioneret enkeltvis. Selv beretter Frode Jakobsen at det primære mål nok gjaldt oplysningsarbejde for at vende stemningen imod samarbejdspolitikken, men at han og en lille gruppe aktivister fra starten i 1941 stillede imod den illegale kamp, eller det han kalder "de hårdere tider der måtte komme", at han opbyggede studiekredse som et skærmbret herfor, men at skærmbrettet desværre viste sig som en hemsko, bl.a. fordi den titulære formand, historikeren Erik Møller, hårdnakket forfægtede en legalistisk linje. Og endelig at det i sommeren 1943 kom til et opgør, der koblede Møller og hans følge af.³ Hvilket svarer til Steen Andersens iagttagelse at de allerfleste kredse var ukendte med Frode Jakobsens planer, og at der var de kredse der aldrig opdagede at "Ringens" var blevet illegal!

På dette grundlag har jeg selv kaldt "Ringens" for halv-legal.⁴ Aage Trommer taler om en "balancegang mellem det legale og det illegale".⁵ Mens Steen Andersen går skridtet videre med betegnelsen halv-illegal.⁶ Og hvis man lægger hovedvægten på Frode Jakobsens hensigter, og opfatter hans organisatoriske arbejde som een lang forberedelse til den illegale kamp, og hvis man endelig fokuserer på det organisatoriske og mentale skift der så åbenbart finder sted i sommeren 1943, lader synspunktet sig måske forsvare.

Det tabte brev

Imidlertid er et typisk for kildesituationen – og dermed for den usikkerhed hvormed historikerne opererer – at vi når det gælder Frode Jakobsens alternative strategi, ikke har bevaret een eneste samtidig kilde for perioden indtil den 29. august. Det nærmeste vi kommer er et brev fra Frode Jakobsen til Christmas Møller i London fra den 30. september 1943.⁷ Brevet er gået ind i besættelsehistorien for sin begejstrerede metafor om bruddet den 29. august som "den gode søndag", men er ellers helt overvejende fremadrettet, og siger ikke meget om tiden forud. Det skyldes at Frode Jakobsen allerede tidligere havde berettet herom, nemlig i det allerførste brev, han skrev til Christmas – men som denne aldrig modtog, og som man har regnet for tabt. Jeg følte det derfor som lidt af en begivenhed, da jeg traf på brevet, dateret den 4. august, i "Ligaen"s, dvs. efterretningsofficerernes korrespondance med London. Filmkopien, i det sakaldte "Stockholm-arkiv", er af meget dårlig kvalitet, men frasat et par enkelte ord, der er uden væsentlig betydning, er det lykkedes mig at rekonstruere teksten. Det er dette brev der er aftrykt nedenfor.⁸

"Ligaen"s korrespondance med London foregik enten pr. radiotelegrafi eller med hemmelig kurer via SOE's repræsentant i Stockholm. I sidste tilfælde blev forsendelsen mikrofilmet, og rullen skjult f. eks. i en tube tandpasta eller i en barberkost. Det gjaldt derfor om at spare på pladsen, og det er årsagen til at Frode Jakobsens maskinskrevne brev er holdt indenfor een side og i så sammentrængt en form at der hverken var råd til linjebud eller alt for lange ord. Opstillingen og ortografien iøvrigt er opretholdt, men af læservenlige grunde er de mange forkortelser opløst. Det er jo brevets indhold – ikke den illegale kommunikations vilkår der interesserer her. Brevet er skrevet i et kryptisk sprog, der ikke volder den indviede de store kvaler, men som kan være nok så uigennemsigtigt for den almindelige læser. Dæknavne og kodebetegnelser er derfor forklaret i noterne. I september 1992 sendte jeg en afskrift til Frode Jakobsen, der svarede med mange oplysninger, som jeg har

gjort brug af i det følgende. Unødvendigt at understrege at de i artiklen fremsatte synspunkter helt står for min egen regning.

August-brevet var som nævnt det første Frode Jakobsen skrev til Christmas Møller efter mere end eet års adskillelse. Først nu fik han nemlig kontakt via ingeniør Erling Foss fra "De frie Danske", der med sine ugentlige rapporter havde stået i forbindelse med London allerede inden Christmas Møller forlod landet. Dette at lejligheden nu bød sig forhindrer dog ikke at brevet kan have haft et mere direkte formål, nemlig at opnå Christmas' støtte til det Frihedsråd, som Frode Jakobsen på dette tidspunkt baksede med – og som DKP og "Frit Danmark" stod nølende overfor. Således beretter Frode Jakobsen i sine erindringer at det i brevet nævnte, men aldrig realiserede, besøg til London netop skulle have haft et sådant formål. Hvis dette er tilfældet – men det fremgår ikke af brevet – kan det forklare den undskyldende tone, vi finder, over at "Ringens" ikke har ydet nok illegalt.⁹ Og det må naturligvis skærpe vor kritik af Jakobsen som historieskriver.

Man kan endelig spørge hvorfor budskabet til Christmas aldrig nåede frem? Frode Jakobsen mener selv at det kan skyldes efterretningsofficerernes manipulationer. Men det virker ikke sandsynligt al den stund brevet faktisk blev mikrofilmet og bragt til Stockholm. I London gik al korrespondance med Danmark via SOE og det britiske udenrigsministerium. Begge instanser nærrede mistro til Christmas Møller og forsøgte at holde hans aktivisme i ave. Måske skrottede de brevet pga Frode Jakobsens opfordring til Christmas om at tage et opgør med de gamle partier, for det lå ikke i Foreign Office's strategi at fremme en politisk revolution i Danmark. Måske ligger forklaringen mere banalt i de kommunikationsbrist, som tiden var så rig på. Vi ved det bare ikke.¹⁰

Forhistorien

For at gøre det muligt for læseren at vurdere brevet af 4. august i sin rette sammenhæng,

skal jeg kort trække baggrunden op:¹¹ "Dansk Studiering" – navnet blev først ændret til "Ringens" efter den 29. august – blev dannet på en række dagligstuemøder i oktober-november 1941, altså nogenlunde parallelt med de forhandlinger der skulle føre frem til det illegale "Frit Danmark". Initiativtageren var bibliotekskonsulent Jørgen Banke, men det blev Frode Jakobsen der som "forretningsfører" kom til at trække det store organisatoriske læs. Formålet fremgår af indbydelserne og den samtidige korrespondance: Man ville skabe en pålidelig informationstjeneste, der kunne styrke moralen og skabe et bolværk imod antidanske og antidemokratiske fremstød, altså en strategi der lå i forlængelse af kulturkampen i 1940. Ledelsen bestod af honoratiories, der dækkede organisationen med deres autoritet og status, og så en række yngre venstreorienterede socialdemokrater (og een kommunist) – der gjorde det egentlige arbejde, og som alle senere gik ind i modstandskampen. Ideen var at virke i det skjulte, men at samarbejde med de politiske partier, der udvalgte fire kontaktpersoner. Kun een, den konservative Aksel Møller kom dog til at fungere. Hartvig Frisch afviste i en tidlig fase at have noget med sagen at gøre. Hedtoft hjalp med kontakter og udpegede en socialdemokrat i tredje geled, lærer og borgerrepræsentant Otto V. Nielsen til forbindelsesmand, men holdt sig ellers på afstand. Derimod stod Christmas Møller bi med råd og dåd.

Vi har ingen samtidig dokumentation for at målet også var at bekæmpe eftergivenesspolitikken. Men det lyder sandsynligt, og man tør i hvert fald tro at underskrivelsen af Antikominternpagten kort efter har virket stærkt katalyserende. Således var Erik Møller nok legalist, men han var også antiscavenianer. Han ville både medvirke til ro og orden – men også informere om forholdene i Norge – erklærede han til den socialdemokratiske statsminister Buhl i foråret 1942.¹² Lige fra de første konstituerende møder herskede der en modsætning mellem dem der så oplysningen som et mål i sig selv – og så andre der kun opfattede studiekredsene som en første etape på ve-

jen til en mere aktiv indsats. Der var dem der skred, fordi det hele virkede for tamt, og der var dem der gik, fordi det virkede for farligt. Frode Jakobsen fortæller at han selv kom med forventninger om "at der skulle klippes telefonråde over", og at han i skuffelse var indstillet på at trække sig, men at det var Christmas Møller der overtalte ham til at blive.

I maj 1942 slap Christmas Møller ud af landet for at slutte sig til de frie Danske i London. Det rystede "Ringene". Tyskerne hævdede at flugten fandt sted med de konservatives billiggelse, og det kraftige søgelys der nu blev rettet imod Rigsdagen, fik de samarbejdende partier til at kappe al forbindelse med "Ringene" over. Der var jo på sin vis tale om en illegal organisation, som det lød fra statsminister Buhl under et møde i Samarbejdsudvalget i maj.¹³

Den 14. marts udsendte Socialdemokratiet følgende cirkulære til afdelingerne:

"Vi har modtaget forskellige Forespørgsler fra Partifæller om, hvilken Holdning de bør indtage til visse Bevægelser, der har henvendt sig om Samarbejde. En Gruppe kalder sig "Oktober-Kredsen", en anden "Dansk Studiering". Selv om deres Hensigt, at sprede Oplysning om politiske og samfundsmæssige Spørgsmaal er velmenende, maa vi paa Partiraadets Vegne fraraade Deltagelse heri. Retningslinjen maa være, at Socialdemokrater udfører deres politiske Arbejde gennem *Partiets ansvarlige Organisationer* og ikke udenfor Partirammerne. Det tilføjes, at de Partier, vi samarbejder med i Rigsdagen, indtager den samme Holdning overfor disse Grupper.

København, den 14. August 1942.

Med soc. Hilsen

Alsing Andersen/Johs. Hansen."

Cirkulæret blev gentaget den 30. oktober – dvs. midt under den såkaldte "Telegramkrise" mellem Danmark og Tyskland, og måske fremprovokeret af denne. For nu hed det ikke mere "fraråde", men "må afvises":¹⁴

"I vort Cirkulære af 14. August fraraadede vi paa Partiraadets Vegne Deltagelse i forskelli-

ge Bevægelser med den Opgave at sprede Oplysning om politiske og Samfundsmæssige Spørgsmaal, idet Retningslinjen maa være, at Socialdemokrater udfører deres politiske Arbejde gennem *Partiets ansvarlige Organisationer* og ikke udenfor Partirammerne. Vi kan tilføje, at dette Standpunkt ikke alene gælder de i nævnte Cirkulære omtalte Bevægelser, men hvilkensomhelst ny Gruppe eller Bevægelse, der maatte dukke op, hvadenten den maatte have et Formaal som de nævnte eller andre Formaal. Enhver Henvendelse, der maatte fremkomme, om Samarbejde med eller Støtte til eventuelle ny-opdukkende Bevægelser maa afvises.

København, den 30. Oktober 1942

Alsing Andersen/Johs. Hansen."

Fra passiv til aktiv modstand

Brevet af den 4. august giver et stærkt billede af den slidsomme reorganisering der fulgte med Frode Jakobsen som utrættelig og drivende kraft – men dokumenterer også at det fortsat var oplysningsvirksomheden, der stod som hovedopgaven, den Frode Jakobsen havde fået overdraget af Christmas Møller fra starten. At Frode Jakobsen og hans venner længe havde ønsket sig noget andet og mere illegalt, pointerer brevet endnu en gang. Men det sker som berørt i en undskyldende og apologetisk tone, der gør det usikkert hvornår og i hvilket omfang disse tanker fik greb om kredsen. Derimod bekræfter det nye fund fokuseringen på forsommeren 1943 som det afgørende tidspunkt, hvor ledelsen gennemdrev opgøret med legalismen i toppen. Dette førte til kontakter med SOE (Flemming Muus), med "De frie Danske" (Erling Foss) og med "Frit Danmark" (Mogens Fog) og resulterede i de sonderinger, der lagde grunden til Frihedsrådet i september.¹⁵ Brevet viser også at aktivismen nu havde nået en sådan organisatorisk bredde at man kunne gennemføre opinionsmålinger, som den i litteraturen nævnte "Gallup" om synet på sabotagen.¹⁶ Og i hvert fald nu, i sommeren 1943, tør man nok tale om en begyndende illegalisering af dele af organisatio-

nen.¹⁷ Helt centralt i vor nye viden står det skitserede program, der med inspiration fra Norge viser at “Ringens” var gearet til *den civile modstand*, og at den *skjulte* bevægelse man opererede med, var en illegal organisation *in-being*, ikke grupper i aktion eller kamp.

Men brevet den 4. august er mere end en rapport om en modstandsorganisations tilblivelse og lange og trange vej til modning og aktion – en aktion der endnu kun var en fremtidsforventning. Brevet er også et stærkt og medrivende vidnesbyrd om stemninger hos en modstandspioner i sommeren 1943, da de tyske fronter i syd og øst brød sammen, og en invasion i Danmark syntes meget tæt på. Brevet formelig vibrerer af spænding og forventning til en allieret sejr, men også af frygt for at situationen var forpasset, at man aldrig ville komme til at slå det slag for Danmark, der kunne redde “folkets sjæl”, og give os en plads i de Forenede Nationers rækker.¹⁸ Frode Jakobsen kunne ikke vide at dette slag kom med Augustoprøret – bare en uge efter at han havde halet brevet ud af skrivemaskinen.

Med samarbejdspolitikens fald havde “Ringens” opnået det man hidtil “havde koncentreret alle kræfter om”, som Frode Jakobsen skrev til Christmas Møller den 30. september. “En anden fase begyndte end den, der havde bestemt vor organisationsform. Vi havde jo hidtil fremfor alt været den forholdsvis brede opposition mod den efter vor mening forkerte danske kurs, først og fremmest mod den lørdag og søndag. Og nu stod vi pludselig overfor fjenderne.” 20.000 mand hævder Frode Jakobsen at have kontakt med i efteråret 1943, et tal der formentlig ikke er for lavt sat, og som historikerne har svært ved at forholde sig til i dag.¹⁹ Men det var en bevægelse uden presse, uden våben og uden illegal træning. Ikke underligt om Frode Jakobsen i brevet den 30. september udtrykte misundelse over de andre organisationers mere effektive apparater. Med hovedformålet opfyldt hang studiekredsene i luften efter den 29. august. “Ringens” blev en organisation på jagt efter en ny opgave. Den kom med etableringen af undergrundshæren i 1944.

Frode Jakobsens gennembrud som national modstandsleder kom, da han sammen med Mogens Fog og Børge Houman fra DKP blev styrende i Danmarks Frihedsråd. Det var ham der før den 29. august havde tænkt mest visionært om Rådets opgaver. Han var den eneste af de tre der aldrig blev slået ud af arrestation eller sygdom og derfor kunne repræsentere kontinuiteten. Og det var først og fremmest ham der i den sidste vinter fik hovedansvaret for det nationale kompromis, dvs. samgangen med politikerne i befrielsesregeringen. Kommunisterne tilgav ham aldrig det socialdemokratiske ståsted. De angreb ham for dobbeltspil og forræderi og forfulgte ham før og under den kolde Krig med en hetz, der søger sin lige i dansk politisk historie.²⁰ Men heller ikke i Socialdemokratiet høstede han lønnen for sin indsats. Han opnåede aldrig de poster som hans udsyn og arbejdskraft berettigede ham til. Han var for utilpasset og for aparte. Ledelsen, dvs. Hedtoft og H.C. Hansen, tilgav ham aldrig bruddet på partiloyaliteten, det at han havde kæmpet på den forkerte side under besættelsen.²¹

Perspektivering

“Ringens” lange vej ind i illegaliteten er et illustrerende eksempel på modstandens natur og vilkår i den første og længste del af besættelsestiden. At vejen blev anderledes end den DKP, “Frit Danmark” og Dansk Samling slog ind på, skyldes forskelle i mål og midler og rekruttering – der igen blev bestemt af bindingen til netop det politiske system som de illegale organisationer bekæmpede både politisk og nationalt. I brevet af 4. august beskriver Frode Jakobsen det nærmest som tilfældigheder at “Ringens” tog en sådan retning. Men uanset hvad Frode Jakobsen og hans følge måtte rumme af ønske om en mere aktiv indsats, var man knyttet til oplysningsstrategien som den hovedopgave folkene blev rekrutteret til. Det måtte nødvendigvis give “Ringens” en løsere og ikke-konspirativ organisationsform. For som Frode Jakobsen udtrykte det til Christmas den 30. september foretrak han

1000 mand fremfor 10 – hvis effektiviteten iøvrigt blev den samme! Politikernes brud med “Studeringen” i høsten 1942 – der burde have overbevist Erik Møller-fløjen om det håbløse i at føre opposition på legalt grundlag – resulterede nok i en skarpere tone efterhånden, men ændrede ikke fundamentalt ved strategi og metode. I det modstandspolitiske landskab, som folkene fra KU og Dansk Samling befolkede til højre, og DKP og dets allierede “Frit Danmark” til venstre, lå “Ringens” muligheder i at erobre de demokratiske, og derfor mindre militante, grupperinger i centrum. At have modnet disse gode danske til et brud med kollaborationen blev “Ringens” store betydning indtil den 29. august. I sammenligning hermed spiller det alternative illegale koncept, således som det udkrystalliseredes i sommeren 1943, en underordnet rolle.

På denne baggrund forstår man også at Frihedsrådet for Frode Jakobsen både blev et overordnet mål i frihedskampen, men også et middel til at bringe “Ringens” ind i varmen, til ressourcer og indflydelse hos de i illegale. Også af den grund blev arbejdet i Rådet så centralt, som en nødvendig forudsætning for imperiebyggeriet udenfor, først og fremmest via undergrundshæren, som Frode Jakobsen blev hovedarkitekten og i Rådet en slags krigsminister for.

Den politiske moderation og den socialdemokratiske dimension, der havde præget “Ringens” fra starten, gjorde grupperne til en central brobygger mellem krig og normalisering i 1945. Det spørgsmål presser sig derfor på hvorvidt “Ringens” – om ikke før så i slutfasen – kan kaldes en socialdemokratiske modstandsorganisation. Ledelsens sympatier og mistroen til kommunisterne, der lå klar fra første dag, samt den forstærkede rekruttering fra partiapparatet igennem 1944 kunne tale derfor. Det er da også oplagt at vi finder et betydeligt interessesammenfald mellem “Ringens” og Socialdemokratiet, og at der praktiseredes et vist funktionelt samarbejde rettet imod modstandens venstrefløj – og til fordel for partisystemets tilbagevenden efter krigen. Men det gør ikke “Ringens” til Socialdemo-

kratiets organisation – hvor meget partiet end i befrielsessommeren og derefter søgte at slå mønt heraf. Hertil var afstanden for stor. Arbejdergrupperne ville nok styrke Socialdemokratiet, men ikke det partitoppen repræsenterede – der havde ført “realpolitik” ved at samarbejde med tyskerne og med de borgerlige partier og kompromitteret den socialistiske ide. Besættelsen havde nok bragt ledelsen nogle skridt imod venstre, men arbejdergrupperne var igen flere hestehoveder foran, og mange af dem ville et enhedsparti med DKP, hvor partiledelsen trak i den modsatte retning. For synet på modstanden er det heller ikke uvæsentligt at rekrutteringen til det illegale arbejde skete i hierarkiets bund og med ledere i tredje og fjerde geled. Toppen havde nok sympati for modstanden som patriotisk bevægelse, men frygtede dens politiske ambitioner, og der var kold luft til Frihedsrådet og det øvrige lederlag. “Ringens” var gået kommunisternes og Dansk Samlings ærinde, hævdede en forbitret Hedtoft i efteråret 1944, hvor Frode Jakobsen belærte ham om at det tværtimod var “de upolitiske grupper” der havde forhindret at de andre løb med det hele. Frihedsrådet var bare ude efter ministerposter, hvædede H.C. Hansen, da regeringsforhandlingerne indledtes i november. Frode Jakobsen, på sin side, lod aldrig tvivl om at politikerne kun samarbejdede af nød og ville snyde modstandsbevægelsen, hvis de havde magt som agt. Han var socialdemokrat når det gjaldt det sociale, erklærede han i samtalen med Hedtoft. Men modstandsmand i det nationale. Og det sidste havde været det afgørende. Her skiltes vejene mellem de to. De der havde skadet deres part mest var dem der mest slavisk havde fulgt partidisciplinen, udtalte Frode Jakobsen offentligt i befrielsessommeren 1945.²² Der var *no love lost* mellem de to parter. Og der er ingen dokumentation for at Socialdemokratiet sad på “Ringens” eller havde magt til at give den eller ledelsen direktiver.

Men fra befrielsesproblemerne nu tilbage til artiklens hovedærinde, brevet til Christmas Møller den 4. august 1943:

Fra Magister til Christian

4.8.1943

D 457

Kære Christian. Jeg har savnet Deres Adresse stærkt for at fortælle Dem om S-kredsene.²³ Derfor lykkelig over for nylig i 2. Anledning at have lært Justitsraaden²⁴ at kende, som De vilde føre mig sammen med, uden at det lykkedes. Arbejdet er ikke blevet helt det vi vilde. Mange Vanskeligheder, men atter lysnet. Først blev de 5 store Foreninger²⁵ saa forskrækkede over Deres Rejse, at de alle udstedte Bandbuller til Deres Folk imod os. Deres 4 Repræsentanter blev trukket tilbage. Formanden²⁶ helt umulig til dette Arbejde og paa helt anden Linje. Formandens Umulighed + Partiernes Afstandtagen fik Pengemanden²⁷ til at gaa. 2 andre²⁸ blev paa 2. Maade forhindret i at møde os. Jeg næsten helt alene og værre end paa bar Bund. De forskelliges delvise Medviden og Bringen os i Folkemunde en slem Hemsko. Ingen Penge ingen Hjælpere og aaben Modstand fra de toneangivende. Havde jeg fulgt min Tilbøjelighed, var jeg søgt over i det endnu mere aktive. Lod være, fordi De havde opfordret mig til dette specielle (efter at jeg havde stillet mig til Disposition til det andet).²⁹ Endvidere mentes Affæren at have gjort mig mindre egnet til det helt skjulte. Jeg fortsatte. Med deres³⁰ Frafald maatte Ideen modificeres. *Mod* dem kunne der ikke skabes en *saa* omfattende Organisation. Der maatte vindes i Dybden, hvad der tabtes i Bredden. En snævrere Organisation, mere skjult, men stærkere Linje. Ikke let og hurtigt næsten alene og uden Penge. Dog nu i rigtig god Gænge. Næsten kun nye og 1. Klasses Folk i Ledelsen. Den gamle³¹ sin Opgave, som han varetager udmærket uden at vide det. Kamouflage. Saa længe han er Formand tror ingen det er noget at være bange for. Ved ikke meget om det hele. Alle Afgørelser ved Lejligheder hvor han ikke er til stede. Lyder kynisk, men alle er enige om, at der ikke er andet at gøre. Og han *vil* være Formand. Altsaa en hemmelig virkelig Ledelse, og en nominel lidt større. Min fejl, at jeg ikke tidligere gen-

nemførte denne Forretningsgang. Først herefter godt. Nu noget i Gang i ca. 2/3 af Landet. Vore Formaal i Dag formulerede jeg forleden med fuld Tilslutning saaledes: 1) Meningsdannende gennem Efterretningstjeneste (skaber Opposition mod den herskende Linje) 2) Reserveorganisation man ikke kan løbe over Ende som de andre Organisationer 3) Protestere, naar der er Grund gennem Adresser, Møder evt. Demonstrationer. Hidtil ingen almindelige Protester. [ulæseligt ord] er med flere faglige Folk. Hospitalslægenes forskellige (de er nu een af vore faglige københavnske Organisationer)³² Arkitekterne mod Svineriet paa Vestre o.s.v.³³ 4) Modvirke Arbejde for Tykkerne ved systematisk Opbygning af "underjordisk offentlig Mening", der fører til Boycot. Eksklusion af Karle og Piger af Ungdoms- og Gymnastikforeningerne f. eks. 5) Hjælpfond af faglig Art til Understøttelse af fængsledes Familjer. Længst hos Gymnasielærerne. Landets Gymnasielærere betaler i dag hver Maaned 1% af deres Løn til Hjælpfond. Maa ikke omtales.³⁴ I Gang Folkeskolélærere, Præster og Centraladministrationen, men der kun i sin Vorden. Formaalet at give Folk Mod, og det hjælper. Maalet er en almindelig Hjælpeorganisation som i Norge. 6) Stemningsundersøgelser, en slags Gallup, hvor jeg har Meddelere over hele Landet, der systematisk udspørger.³⁵ Noget helt nyt efter Aftale med Justitsraaden. Skal ogsaa komme Dem til Gode. 7) Den brede Organisation kan tjene Rekruttering til det snævrere og mer aktivistiske. Der er jeg helt til Disposition for de andre. I given Situation vil det hele Apparat naturligvis blive sat ind for fuld Kraft.³⁶ Noget, jeg tillægger den allerstørste Betydning. Jeg er som De fuld af Uro. Vi har Grund til at være bange. Bare ikke for det, Folk er bange for. Ubehageligheder. Men for at det skal blive for sent. Vort Arbejde herhjemme ikke effektivt nok. Een af Grundene mangel paa Samarbejde. Haaber, det bliver bedre. Jeg har nu foreslaet de andre Dannelsen af et Raad med Repræsentant fra hver af de [ulæseligt ord] vigtigste Ting, hvor Beslutninger træffes og Arbejdet fordeles [tre ulæselige ord] vi: for-

skellige Instrumenter til forskellige Opgaver. Men der savnes en Koordination, en fælles Ledelse. Jeg vilde selv have kunnet præstere mere, hvis jeg ikke havde været saa alene. Valget urovækkende Varsel [stemme eller stemme blankt]³⁷. Mine Punkter forudsæt- ter Samarbejde, og mine Folk er villige. Sikker paa at det vil effektivere. Gensidig Støtte er Forudsætningen for de større Aktioner der maa komme. Under disse Bestræbelser paa Kontakt truffet Justitsraaden. Allerede en værdifuld Kontakt. Tanken en del Tilslutning. Bli- ver i hvert fald realiseret modificeret. Man gaar nok med til Sammenkomster, men be- tænkelig ved Karakter af Organisation. Efter min Mening Svaghed. Men Kontakt allerede stort Fremskridt. Noget almindeligt politisk: vilde gerne gøre det udførligere. Men ikke mere Plads. Forhaabentlig Lejlighed atter. Mener pga Arbejdet at kunne sige adskilligt om Stemningen, og hvad der behøves. Nu kun Antydninger. Det, der ligger tungest over Fol- ket og gør, at vi ikke kommer videre, er de po- litiske Partier. Ikke synderligt at lade hinan- den høre.³⁸ Kan De i det lange Løb undgå at vende Dem udtrykkeligt mod dem? Stor Hin- dring for os hele Tiden den Indvending: Selv Chr. maner til Samling omkring de politiske Partier. Naturligvis misforstaet. Men skal der ikke tales, saa det ikke *kan* misforstaas? Stor Hjælp for os i Arbejdet. Ogsaa D.U.³⁹ Gavn af et Par Piskeslag. Sakker atter ud. Stor Indsats i den ideologiske Kamp, som Valget har vist *er kæmpet og vundet*. Vi maa videre, men de er tilfreds med Sindelag. Jeg kan desværre sjældent høre Dem, mest paa Farten. Men fry- det mig over Deres sidste stærke Toner. Ventet paa dem. Det helt rigtige. Personlig rede til alt, organisationsmæssigt til alt, jeg skønner muligt. Var begyndt at forberede Besøg hos Dem, men kun *Besøg*.⁴⁰ Nu vel unødigt paa Grund af Brevforbindelse og den stærkere To- ne, som netop var det, jeg vilde bede Dem om. Dog parat, hvis det ønskes. Meget jeg gerne ville drøfte, ogsaa Fremtid, men ikke mere Plads og ikke mere Tid. Maatte have det historiske med, ikke til Retfærdiggørelse (de 2 uheldige Greb: Partierne og Formanden gik

jeg modstræbende med til), men til Klar- læggelse. Nu ved De, hvordan vi lever, og jeg er glad over at kunne sige: endelig med en Le- delse helt af Chr.-mænd.

Deres hengivne Magister.

Noter

1. *Kontakt med England 1940-43* behandler den britiske, subversive organisation SOE's virke i Danmark indtil den 29. august 1943. Afhandlingen, der ikke havde adgang til SOE's arkiver, er næsten udelukken- de baseret på beretninger indsamlet efter krigen.
2. Se *I Danmarks Frihedsråd* bd. I (1975), s. 29, der indirekte polemiserer imod Hæstrup, anf. arb. Jvfr. også Frode Jakobsens store beretning fra 1956 i Rigs- arkivet, der med en række ikke uvæsentlige ændringer er identisk med den senere publikation fra 1975. En af tendenserne i justeringen fra beretning til offentlig- gørelse er en stærkere markering af "Ringens" akti- visme 1941-43.
3. *Anf. arb.*, s. 20 ff.
4. Hans Kirchhoff: *Kamp eller tilpasning* (1987), s. 71.
5. Aage Trommer: *Modstandsarbejde i nærbilledet* (1993), s. 218.
6. *Anf. arb.*, s. 5.
7. Aftrykt i J. Hæstrup (red.): *Christmas Møllers Londonbreve* (1974), s. 78-83.
8. Stockholm-arkivet, gruppe CXLVII, D-457 af 4.8.43 i to forskellige kopier (den ene og mest læseli- ge i ringordner for sig u. sign.), Rigsarkivet. Datoen er påført af Frode Jakobsen i hånden. Litreringen er påført i hånden af "Ligaen". Frode Jakobsens brev findes i en forsendelse bestående af ialt 116 nedfoto- graferede sider med militært og politisk efterretnings- stof, rapporter og breve. Den obligate indholdsforteg- nelse til sendingen er dateret 7. august. Kurieren må være afgået umiddelbart derefter. En del af forsendel- sen findes i Ebbe Muncks arkiv, pk. 9, Rigsarkivet – dog ikke brevet af 4.8. For teknikken omkring "Lig- aen"s kommunikation med SOE via Ebbe Munck i Stockholm, se Hans Christian Bjerg: *Ligaen. Den danske militære efterretningstjeneste 1940-1945* bd. I (1985), s. 132 ff.
- I Frode Jakobsen, *anf. arb.*, s. 50 omtales brevet af 4.8. "som et af mine mange breve til Christmas Møl- ler som af mystiske grunde aldrig nåede frem". Bre- vet forudsættes bekendt i det tidligere nævnte brev fra Frode Jakobsen til Christmas af 30.9. Se også Frode Jakobsen, *anf. beretning*, s. 96 om sine breve til Chri- stmas Møller: "Jeg havde den bedste vilje til det og

udarbejdede nogle lange rapporter. Det fremgår at nogle af dem er gået tabt, jeg mener endda en af de længste og vigtigste.”

9. Jeg takker dr. phil. Aage Trommer for denne pointe. Trommer har gennemlæst manuskriptet til artiklen og bidraget med råd og kritik. Erling Foss’ ”Ugen” findes med huller aftrykt i hans *Fra passiv til aktiv modstand* (1946). For det påtænkte besøg i London, der iflg. Frode Jakobsen afmeldtes, fordi englænderne ikke ville love returrejse til Danmark, se *anf. arb.*, s.49f.

10. For Frode Jakobsens forklaring, se brev til mig af 28.10.92. Samme forsendelse rummer også breve til Christmas fra Erling Foss af 30.7. (D-455), også trykt i Foss, *anf. arb.*, s.202-04, og fra Mogens Fog af 31.7. (D-458a-b), også trykt i Hæstrup, *anf. arb.*, s. 74-76. I hvert fald Fogs brev nåede Christmas. Det er karakteristisk at begge de to breve er betydeligt mere afdæmpede i synet på politikerne end Frode Jakobsens. Set fra politikernes hold fremstod Frode Jakobsen siden som ”fanatikerne” i Frihedsrådet .

11. Det følgende rids er baseret på Steen Andersen, *anf. arb.* og Frode Jakobsen, *anf. arb.* og *anf. beretning*.

12. Således iflg. Buhls ref. i Samarbejdsudvalget 18.6.42. Se *Den parlamentariske Kommission* bd. IV. s. 685. Et udtryk for Møllers koncept får vi gennem en samtale han 28.2.42 førte med tidligere udenrigsminister P. Munch. ”Formålet skulle være beroligelse” hedder det i Munchs samtidige notat. ”Han mente ikke, at partiorganisationerne forsløg, da mange ikke var i forbindelse med disse. Han havde også en forestilling om, at de, der således kom i forbindelse, kunne have betydning, hvis der kom en situation, hvor partiarbejdet ikke kunne fortsætte.” Munch spurgte, om han havde tænkt sig at træde i forbindelse med Udenrigsministeriets Pressebureau. Nej, det ville han ikke under den nuværende ledelse af Udenrigsministeriet.” Møller fremhævede, ”at det var nyttigt at give mest mulig besked; der var så mange der ikke forstod situationen, som fuldt og fast troede på englændernes hurtige sejr. Og mange officerer var navnlig ude af ligevægt.” Se *Optegnelser fra og om Besættelsestiden* bd. I (1967), s. 288 f.

13. Som i note 12.

14. De to cirkulærer findes som fotokopi i Frode Jakobsens arkiv, pk. 2. Jeg er ikke stødt på Det kons. Folkepartis cirkulære(r) i samme anledning.

15. J. Hæstrup diskuterer ”Tilblivelsen af Danmarks Frihedsråd” i: *Historie X* (1973), s. 243ff., herunder stridsspørgsmålet om hvem der havde æren for initiativet – Foss eller Frode Jaobsen.

16. Se Frode Jakobsen, *anf. arb.*, s. 44 hvoraf det også fremgår at en enquete om aflytningen af BBC blev

skrottet som statistisk uholdbar. Se mine kommentarer til sabotage-undersøgelsen i: *Augustoprøret* bd. I (1979), s. 270.

17. I det i note 10 omtalte brev fra Foss til Christmas af 30.7. heddet det...”De af dig [dvs. CM] startede S-kredse er ved at danne en indvendig aktiv Kerne”. Oplysningen må stamme fra Frode Jakobsen og udtrykker formentlig et maksimum af aktivisme. Frode Jakobsen nævner flere gange (i *anf. arb.*, s.33 og *anf. beretning*, s. 34 ff.) at han udpegede folk til øjeblikkeligt illegalt arbejde som f. eks. sabotage. Det fremgår dog ikke om disse faktisk kom i aktion, og vi har intet vidnesbyrd i kilderne herom.

18. Udtrykket brugt af Frode Jakobsen i ovennævnte brev til Christmas af 30.9.

19. Iflg. en opgørelse af kaptajn Højland Christensen omfattede ”Ringens” militærgrupper sidst på sommeren 1944 ca. 4000 mand på landsplan, se Anders Bjørnvad: *Hjemmehæren* (1988), s. 197.

20. Se f. eks. Ib Nørnlund: *Det knager i samfundets fuger og bånd* (u.d.), s. 203 om Frode Jakobsen som de socialdemokratiske lederes ”agent”.

21. Se Frode Jakobsens egne betragtninger i: *Jeg vil være en fugl før jeg dør* (1979), især kapitlet ”Mit eget parti”.

22. For forholdet mellem Frode Jakobsen og politikerne 1944/45 henvises generelt til de samtidige optegnelser i Frode Jakobsens arkiv. Citaterne er hentet fra ”Aide memoire for samtale med Hedtoft antagelig oktober 1944” og ”Dagsorden i Frihedsrådet fra begyndelse af november 1944”; se også Hedtoft til Christmas Møller af 6.3.45 (trykt i Erik Thostrup Jacobsen (red.): *Gør jer pligt – gør Jert værk. John Christmas Møllers dagbøger 1941-45* (1995), s. 434 ff. Hertil Frode Jakobsen til Christmas Møller af 5.2.45, aftrykt i Hæstrup *anf. arb.*, s. 233 ff. og manuskript til tale på Nørrebrog 16.8.45 (i Frode Jakobsens arkiv). Jeg har behandlet forholdet mellem Socialdemokratiet og modstandsbevægelsen i artiklen ”Vor eksistenskamp er identisk med nationens kamp – Om Socialdemokratiets overlevelseskamp under besættelsen” i: *Årbog for Arbejderbevælsens historie* 1994. Forholdet mellem ”Ringens” og Socialdemokratiet mangler sin særundersøgelse.

23. Studiekredsene.

24. Erling Foss.

25. De samarbejdende partier på Rigsdagen.

26. Erik Møller.

27. Grosserer Palle M. Daell, der fandt arbejdet for tamt.

28. Iflg. brev fra Frode Jakobsen af 28.10.92 drejede det sig om biblioteksdir. Døssing og professor Chiewitz, der blev arresteret i forbindelse med oprulningen af ”Frit Danmark”s hovedledelse dec. 1942.

29. Iflg. brev af 28.10.92 drejede det sig om direkte illegalt arbejde.
30. Dvs. partiernes.
31. Erik Møller.
32. "Ringens" blev opbygget med regionale kredse på landet og med faglige grupper i København, læger, ingeniører, arkitekter etc.
33. Det står uopklaret hvad der her hentydes til.
34. Nemlig over BBC.
35. Se note 16.
36. Der tænkes formentlig på en invasionssituation.
37. Sætningen i parentes er tilskrevet af Frode Jakobsen i hånden. Under optakten til rigsdagsvalget 23.3.43 udsendte London og de illegale organisationer forskellige stemmeparoler. "Ringens" opfordrede i overensstemmelse med sin midterposition til at stemme på "de bedste mænd" indenfor partierne, mens DKP og "Frit Danmark" markerede deres protestholdning med en opfordring til at stemme blankt. Det urene fodslag kan have været medvirkende til protestpolitikens nederlag med kun ca. 40.000 blanke stemmer.
38. Iflg. brev af 28.10.92 polemiserer Frode Jakobsen her imod Christmas tilbøjelighed til at gøre Det kons. Folkeparti bedre end de andre.
39. Dansk Ungdomssamvirke blev stiftet i sommeren 1940 som paraplyorganisation for et bredt udsnit af de danske ungdomsforeninger. Professor Hal Koch blev en fremtædende formand.
40. Som i note 9.

Abstract

Hans Kirchhoff: – Things took their 'right' course – A lost letter from August 1943 from Frode Jakobsen to Christmas Møller
Arbejderhistorie 3/1997, p. 51-62

The new archival find casts light on 'The Ring's' development in the period 1942-43 when it moved from a loose organising of groups in the fight to influence opinion in an anti-German and anti-collaborationist direction – to an illegal combat organisation. In contrast to the other large resistance organisations 'The Ring' was not 'against the system' but was supportive of bourgeois democracy. This moderation was due to the recruitment from the political centre and an orientation which was directed towards the Social Democrats. In 1944-45 this led in turn to the formation of special party groups to act as a political and military counterweight to the Communists. However, it also meant that there was a reform potential in 'The Ring' for leftwing Social Democrats who turned against their party leadership's co-operation with the forces of occupation and class collaboration and who in 1945 went in for the creation of a unified party with the DKP. The article discusses the relationship between Frode Jakobsen's 'The Ring' and the top Social Democrats and answers the question as to whether 'The Ring' (during the closing stages of the war) can be characterised as the Social Democrats' resistance organisation with a resounding no.

Hans Kirchhoff
lektor. dr. phil.
Institut for Historie, Københavns Universitet